

УДК 340.1:17.02

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.3>

ДОБРОСОВІСНІСТЬ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Бурдін М.Ю.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-6748-3321

Байбак А.Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративної діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-5700-5598

Бурдін М.Ю., Байбак А.Г. Добросовісність як правова категорія.

У статті проведено загальну характеристику і визначено юридичну природу категорії «добросовісність». Зазначено, що наразі в українській юриспруденції теоретичні та прикладні питання добросовісності у праві знаходять своє відображення через низку положень цивільного та адміністративного права. Між іншим, такий підхід є дещо звуженим та не дає побачити цілісну картину, що розкриває всі риси досліджуваного явища. Проведено співвідношення права і моралі. Наведено визначення категорії «добросовісність», які надаються цьому поняттю різними дослідниками. Встановлено, що згідно з найбільш поширеною думкою, категорія добросовісності визначається через етичні, моральні категорії. Зроблено висновок, що у межах галузевих юридичних наук (цивільного та адміністративного права) вчені, намагаючись узагальнити та формалізувати риси добросовісності, не напрацювали єдиних/ універсальних підходів.

Проведено аналіз зарубіжних напрацювань щодо добросовісності у праві. Зазначено, що закордонні автори, крізь риси добросовісності, відшукують фундаментальні підходи у праві, а саме через вплив моралі на право, категорію правосвідомості та правомірну поведінку та принципи права. Проаналізувавши закордонні підходи до розуміння поняття «добросовісність», ми простежуємо ланцюг із фундаментальних, філософсько-правових та галузевих підходів щодо розуміння цього терміну.

Для визначення сутності категорії «добросовісність», проведено аналіз Постанов Верховного Суду і Великої Палати Верховного Суду стосовно використання ним терміну «добросовісність» і розуміння його змісту судовим органом. Зауважується, що розкриття юридичних рис добросовісності має спиратися на міждисциплінарний науковий підхід, в основі якого лежать теоретико-правові напрацювання щодо правосвідомості особи, типів правомірної поведінки та також принципів права. Наголошено, що важливу роль у встановленні критеріїв добросовісності відіграє судова практика, яка через накопичення прецедентів і судових позицій поступово формує каталог ознак добросовісної поведінки. Таким чином, суди, вирішуючи конкретні справи, розробляють і застосовують ці ознаки, які стають частиною правової системи. Вони можуть включати такі критерії, як чесність, розумність, відповідальність, пропорційність у поведінці сторін та інші подібні риси, які загалом визначаються на підставі судових рішень і підходів, закріплених у правозастосуванні.

Ключові слова: право, добросовісність, моральні норми, принцип права, норма права, судова практика, правосвідомість, правова культура.

Burdin M.Yu., Baibak A.H. Good faith as a legal category.

The article provides a general description and defines the legal nature of the category 'integrity'. It is noted that currently in Ukrainian jurisprudence, theoretical and applied issues of good faith in law are reflected in a number of provisions of civil and administrative law. However, such an approach is somewhat narrow and does not allow us to see the whole picture which reveals all the features of

the phenomenon under study. The author makes a correlation between law and morality. The author provides the definitions of the category 'good faith' given to this concept by various researchers. It is established that according to the most common opinion, the category of good faith is defined through ethical and moral categories. The author concludes that within the framework of branch legal sciences (civil and administrative law), scholars have not developed any unified/universal approaches when trying to generalise and formalise the features of good faith.

The author analyses foreign developments on good faith in law. It is noted that foreign authors, through the features of good faith, seek fundamental approaches to law, namely, through the influence of morality on law, the category of legal consciousness and lawful behaviour and the principles of law. Having analysed foreign approaches to understanding the concept of 'good faith', we trace a chain of fundamental, philosophical and legal, and sectoral approaches to understanding this term.

In order to determine the essence of the category of 'good faith', the author analyses the Resolutions of the Supreme Court and the Grand Chamber of the Supreme Court regarding their use of the term 'good faith' and the judicial body's understanding of its meaning. It is noted that the disclosure of the legal features of good faith should be based on an interdisciplinary scientific approach, which is based on theoretical and legal developments regarding legal consciousness of a person, types of lawful behaviour and principles of law. It is emphasised that an important role in establishing the criteria of good faith is played by judicial practice, which, through the accumulation of precedents and court opinions, gradually forms a catalogue of signs of good faith behaviour. Thus, courts, when deciding on specific cases, develop and apply these criteria, which become part of the legal system. They may include such criteria as honesty, reasonableness, responsibility, proportionality in the parties' behaviour and other similar features, which are generally determined on the basis of court decisions and approaches enshrined in law enforcement.

Key words: law, good faith, moral norms, principle of law, rule of law, judicial practice, legal consciousness, legal culture.

Постановка проблеми. В Цивільному кодексі України йдеться про недопущення зловживання суб'єктивними правами під час їх реалізації. Саме для цього використовується така юридична конструкція у вигляді принципу права, як принцип добросовісності, який стосується здійснення суб'єктивних прав. Також маємо зазначити, що ідею добросовісності в праві конституційовано через формалізацію в Конституції України положення про те, що власність зобов'язує. Отже, здійснення правомочностей власника неодмінно пов'язано із обачливістю та добросовісністю. Між іншим, слід звернути увагу на те, що категорія «добросовісність» своїм походженням зобов'язана такому соціальному регулятору як мораль, адже спирається на моральні, релігійні, культурні устої суспільства. На відміну від моралі, право завжди є формалізованим, внаслідок чого, всі юридичні поняття та категорії мають чіткі юридичні властивості, ознаки та характеристику. Невипадково, елементом верховенства права є правова визначеність¹, котра означає, що право завжди має чіткий, конкретний юридичний зміст, воно включає очікувані наслідки, стислість, чіткість, зрозумілість. Між іншим, внаслідок того, що за своєю юридичною природою, добросовісність є категорією абстрактною, «еластичною» виникає необхідність напрацювання чітких юридичних критеріїв добросовісності у праві задля екстраполяції категорії добросовісності в практичну діяльність, а також використання цієї категорії для захисту суб'єктивних прав, які здійснюються з належною метою, в належний спосіб задля досягнення законної цілі. Саме цим обумовлені актуальність і теоретична значущість репрезентованої статті.

Мета дослідження полягає у всебічному комплексному аналізі науково-концептуальних підходів та актів позитивного права, через які виявляються юридичні характеристики добросовісності.

Стан опрацювання проблематики. Проблематику конвергенції моралі та права досліджували ряд вітчизняних вчених. Зокрема, на монографічному рівні цього питання торкалися як вітчизняні (І. Євхутич), так і закордонні дослідники (Лон Л. Фуллер). Також окремим теоретичним питанням, що присвячені цій проблематиці присвятили свої наукові розробки Н. Грищенко, І. Дячишин, В. Заборовський, К. Кучерук, Ю. Крисюк, В. Лозовий, В. Манзюк, Н. Павлів-Самоїл,

¹ точність, ясність, стабільність і недвозначність приписів, їх узгодженість у системі правового регулювання, що забезпечує суб'єктам права їх розуміння і реалізацію, самостійно або з юридичною допомогою [1, с. 21; 2, с. 52].

О. Панченко, О. Самолук, О. Сидоренко, Л. Сідак, С. Слабко, О. Турчак. Поруч із цим, особливості юридизації добросовісності розглядали: І. Бабич, О. Бакалінська, С. Галкевич, В. Жорнокуй, В. Никифорак, А. Смітюх, О. Сурженко, Д. Тимошенко, О. Холод. Між іншим, на сьогодні, маємо констатувати, що усталеної юридичної концепції добросовісності у праві не подано. Саме це обумовлює подальші наукові пошуки у визначенні чітких юридичних понять, критеріїв та ознак щодо цього явища.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, маємо констатувати, що наразі в українській юриспруденції теоретичні та прикладні питання добросовісності у праві знаходять своє відображення через низку положень цивільного та адміністративного права. Між іншим, такий підхід є дещо звуженим та не дає побачити цілісну картину, що розкриває всі риси досліджуваного явища. На нашу думку, вивчення добросовісності у праві має відбуватися крізь призму таких наукових пошуків як: конвергенція моралі та права, а отже й визначення особливості юридизації моральних понять та категорій (базовий підхід). Також, зважаючи на існуючі уявлення в праві щодо оціночних понять, традиційно юриспруденція розуміється як «каталог/набір» вказаних юридичних явищ, що формується через правозастосовчу практику та накопичений нею досвід. Тому прикладні, в певній мірі утилітарні, аспекти добросовісності у праві виявляються в подальшому через напрацювання у вище згаданих галузях права.

Право і мораль, які є основоположними елементами щодо регулювання та впорядкування відносин у суспільстві, виступають основними способами впливу на поведінку суб'єктів [3, с. 407]. Взаємодія моралі і права проявляється у тому, що правові закони втілюють у собі принципи гуманізму, справедливості, рівності людей. Інакше кажучи, закони правової держави втілюють вищі моральні вимоги сучасного суспільства. Для пояснення сутності правових норм необхідний не лише їх всебічний аналіз, зважаючи на вимоги правосвідомості суспільства, але й виявлення взаємозв'язків норм права із принципами й нормами моралі, з моральною свідомістю суспільства. Застосування норм права вимагає проникнення в моральну оцінку життєвих відносин, а їх аналіз необхідний при розгляді шлюбно-сімейних, а також багатьох цивільних і кримінальних справ [4, с. 13], що є важливим для функціонування правових інститутів [5, с. 75].

Сучасні дослідники, співвідношення права і моралі розглядають як взаємно доповнюючі одне одного. Норми права служать і повинні служити провідниками моралі, закріплювати і захищати моральні засади суспільства, Сила законів збільшується, якщо вони спираються не тільки на владу, а й на суспільну мораль. Правова система сучасного суспільства закріплює життєво важливі для всього суспільства вимоги моралі. Законодавча влада, в роботі по вдосконаленню права, враховує стан суспільної моралі, етичну культуру населення, виходить з того, що право має бути етичним, закони мають бути справедливими і гуманними [6, с. 36].

Продовжуючи дослідження, маємо зазначити, що згідно з найбільш поширеною думкою, категорія добросовісності визначається через етичні, моральні категорії [7, с. 12]. Водночас, слід зауважити, що стосовно визначення самої категорії добросовісності у юридичній науці, зокрема в науці цивільного права відсутня єдність щодо змісту, який вкладається в цю дефініцію [8, с. 123]. Т. Боднар [9], Р. Кондратьєв, М. Стефанчук [10, с. 132] поняття «добросовісність» ототожнюють з поняттям «безвинність». А. Довгерт добросовісність характеризує як фактичну як фактичну чесність та додержання розумних стандартів чесного ведення справ [11, с. 86]. Н. Кузнецова поняття добросовісність визначає через юридичну конструкцію «принцип права». Вона, зокрема, зазначає, що принципи добросовісності конкретизуються як загальний обов'язок кожної сторони: вжити всіх можливих заходів для полегшення виконання зобов'язання, уникати дій, які можуть його ускладнити або зробити неможливим; не порушувати права іншої сторони; активно співпрацювати для досягнення мети договору; надавати необхідну інформацію щодо виконання початкових етапів зобов'язання [12, с. 13]. Д. Тимошенко стверджує, що поняття добросовісності, безумовно, є оціночним (не має точного визначення) і слугує для оцінки психологічного (морального) аспекту поведінки учасників цивільних правовідносин [8, с. 122]. Водночас, деякі дослідники розглядають добросовісність як суб'єктивну категорію і вважають, що вона полягає в прагненні сумлінно захищати цивільні права та забезпечувати виконання цивільних обов'язків. Оскільки прагнення є вольовою характеристикою, воно залежить від волі й дій конкретних суб'єктів цивільних правовідносин. [8, с. 123-124].

Звернувшись здобутків до адміністративного права, можемо помітити ту обставину, що у ньому теж відсутній єдиний підхід до розгляду та розуміння цієї категорії. Насамперед, вчені-адмі-

ністративісти риси добросовісності намагаються відшукати через таку юридичну конструкцію як «обов'язок». При цьому носіями вказаного обов'язку є як органи публічної влади, так і фізичні особи. Зокрема, Г. Кузів, В. Яцуба виходять з того, що розуміння добросовісності як загального обов'язку в адміністративному процесуальному праві полягає в тому, що всі суб'єкти повинні сумлінно використовувати свої процесуальні права та належним чином виконувати процесуальні обов'язки [13, с. 255–259; 14, с. 316]. В. Тимошук, І. Бойко, А. Школик, Є. Школьний добросовісність розглядають як обов'язок адміністративного органу під час вирішення справи діяти відповідно до норм моралі та права, не зловживати владою, не порушувати права та свободи осіб [15, с. 17], застосовувати свої повноваження з належною метою та керуватися добрими намірами для досягнення поставлених цілей [16, с. 130].

Як компромісна точка зору існує і концепція добросовісності в об'єктивно-суб'єктивному розумінні. Так, деякі вчені сприймають добросовісність (у суб'єктивному значенні) як усвідомлення суб'єктом власної сумлінності та чесності при здійсненні ним прав і виконанні обов'язків, а в об'єктивному значенні є загально-правовим принципом, який передбачає необхідність сумлінної та чесною поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав [8, с. 124].

Продовжуючи це твердження, О. Бакалінська зазначає, що поняття «добросовісність» в об'єктивному сенсі означає вимоги, встановлені нормами права та звичаями ділового обороту, які стосуються поведінки невизначеного кола учасників цивільних правовідносин. У суб'єктивному розумінні добросовісність означає оцінку поведінки особи з точки зору її відповідності загальноприйнятим у суспільстві моральним нормам та поваги до прав інших учасників правовідносин. [17, с. 201; 8, с. 124].

Як бачимо, у межах галузевих юридичних наук (цивільного та адміністративного права) вчені, спробуючи узагальнити та формалізувати риси добросовісності, не напрацювали єдиних/ універсальних підходів, що виступає певним пробілом, оскільки точне значення термінології полегшує юридичне спілкування [18, с. 196], яке дозволяє вирішувати справу по суті без застосування зайвих зусиль.

Аналіз зарубіжних напрацювань щодо добросовісності у праві вказує на те, що крізь риси добросовісності вчені відшукують фундаментальні підходи у праві, а саме через вплив моралі на право, категорію правосвідомості та правомірну поведінку та принципи права. Лише згодом категорія добросовісності набуває свого розвитку в межах галузевих юридичних наук. Так, Андрас Фолді при тлумаченні добросовісності (*bonafides*) чітко розрізняє (1) суб'єктивну добросовісність, що характеризується вірою в законність, серед іншого, свого володіння, і (2) об'єктивну добросовісність (добросовісність і чесність у справах) [19].

Естонський дослідник Алекс Єлісеєв використовував термін «добросовісність» для опису трьох типів поведінки, яку очікували від сторін у контрактах: (1) кожна сторона повинна дотримуватися свого слова; (2) жодна сторона не повинна вводити іншу в оману або укласти надто жорсткий договір; (3) кожна сторона повинна виконувати ті зобов'язання, які визнала б чесна людина, навіть якщо вони не були явно висловлені [20].

Талья Учарийилмаз визначає добросовісність як один із основних правових принципів, що передбачає моральні норми поведінки, які включають чесність, лояльність і розумність у соціальних відносинах. У класичному періоді римського права вона мала як суб'єктивне значення (намір сторін), так і об'єктивне (вимога дотримання обіцянок) [21].

Р. Валсан «добросовісність» (лат. *bona fides*) розглядає як одну з ключових концепцій римського права, яка походить від терміну *fides* — довіра або вірність. Концепція *bona fides* з'являється в юридичній практиці в контексті *bonus vir* (чесна людина) та *iudicia bonae fidei* (судові рішення, що ґрунтуються на добросовісності). У класичному римському праві *bona fides* визначалася як зобов'язання діяти сумлінно, справедливо і без обману [22].

Як бачимо, аналізуючи закордонні підходи до розуміння поняття «добросовісність», ми простежуємо ланцюг із фундаментальних, філософсько-правових та галузевих підходів щодо розуміння цього терміну. Тому, для подальшого визначення сутності «добросовісності», слід звернутися до судової практики.

Верховний Суд у Постанові від 10 вересня 2018 року у справі № 920/739/17 зазначає: «відповідно до статті 3 Цивільного кодексу України принципи справедливості, добросовісності та розумності є однією із фундаментальних засад цивільного права, спрямованою, у тому числі,

на утвердження у правовій системі України принципу верховенства права. При цьому добросовісність означає прагнення особи сумлінно використовувати цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків, що зокрема підтверджується змістом частини 3 статті 509 цього Кодексу. Отже, законодавець, навівши у тексті Цивільного кодексу України зазначений принцип, установив у такий спосіб певну межу поведінки учасників цивільних правовідносин, тому кожен із них зобов'язаний сумлінно здійснювати свої цивільні права та виконувати цивільні обов'язки, у тому числі передбачати можливість завдання своїми діями (бездіяльністю) шкоди правам та інтересам інших осіб. Цей принцип не є суто формальним, оскільки його недотримання призводить до порушення прав та інтересів учасників цивільного обороту» [23].

Велика Палата Верховного Суду у Постанові по Справі № 147/66/17 від 14 грудня 2021 року зазначила: «добросовісність (пункт 6 статті 3 ЦК України) – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення» [24]. Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), базується ще на римській максимі - «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них [25].

Велика Палата Верховного Суду у Постанові по Справі № 513/879/19 від 29 листопада 2023 року окреслила критерії добросовісної поведінки: «вона має бути очікуваною, характерною для інших учасників цивільних правовідносин за порівнянних обставин; поведінка учасника цивільно-правових відносин не повинна обмежувати право чи позбавляти права інших осіб та має враховувати права, законні інтереси іншої сторони правовідносин; поведінка сторони має бути законною, зокрема не допускаються дії виключно з протиправною метою або з наміром заподіяти шкоду іншій особі; учасники цивільних правовідносин повинні сприяти своєму контрагенту різними способами, у тому числі через отримання необхідної інформації» [26].

Висновки. Маємо зазначити, що розкриття юридичних рис добросовісності має спиратися на міждисциплінарний науковий підхід, в основі якого лежать теоретико-правові напрацювання щодо правосвідомості особи, типів правомірної поведінки та також принципів права. Саме таким чином, вдається, на більш нижчому шаблі, в межах галузевих юридичних дисциплін трактувати добросовісність через призму категорії юридичного обов'язку.

Враховуючи те, що з позицій юридичної лексики та семантики добросовісність виявляється як явище, що має «еластичні характеристики» (*de jure* та *de facto* суто оціночне явище) в межах правозастосування трактування добросовісності детермінується конкретними обставинами справи, характером правовідносин та навіть впливом тих чи інших моральних і етичних стандартів, які можуть змінюватися залежно від культури, часу та місця. Невипадково, зазвичай, внаслідок відсутності уніфікованих критеріїв добросовісності, судді змушені покладатися на власне розуміння добросовісності, попередні судові рішення та аналіз конкретних обставин кожної справи. Тому важливу роль у встановленні критеріїв добросовісності відіграє судова практика, яка через накопичення прецедентів і судових позицій поступово формує каталог ознак добросовісної поведінки. Таким чином, суди, вирішуючи конкретні правові спори, розробляють і застосовують ці ознаки, які стають частиною правової системи. Вони можуть включати такі критерії, як чесність, розумність, відповідальність, пропорційність у поведінці сторін та інші подібні риси, які загалом визначаються на підставі судових рішень і підходів, закріплених у правозастосуванні. Фактично, суди діють як інтерпретатори добросовісності, адаптуючи її до специфіки конкретних правовідносин, які можуть суттєво відрізнятися у залежності від галузі права, виду правочинів або контексту спору. Отже, каталог ознак добросовісності, що формується в судовій практиці, не є сталим і універсальним, він може змінюватися разом із розвитком суспільних відносин і правової системи в цілому. Такий процес відображає еволюційний характер правових понять і їхню здатність до динамічної адаптації, що дозволяє праву зберігати актуальність і відповідність сучасним вимогам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусів У.Б., Федик С.Є. Елементи принципу юридичної визначеності. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 19–25.

2. Байбак А.Г. Визначеність як властивість права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2021. 250 с.
3. Сидоренко О.М. Право та мораль як основні способи правового впливу на поведінку суб'єктів. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», Каф. крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-т. права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». Миколаїв: Іліон, 2016. С. 405–420.
4. Євтухович І.М. Мораль і право - взаємопов'язані і взаємопроникаючі системи регуляції суспільного життя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 10–20.
5. Лазарєв В.В. Концептуалізація юридичної термінології: необхідність прозорого термінологічного підходу. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 73–80. DOI: <https://doi.org/10.32631/rb.2022.1.08>.
6. Мануйлов Є.М. Стівідношення права і моралі. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 22 травня 2020 р.) / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. С. 35–39.
7. Валігура К. Принцип добросовісності як категорія цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 11–16. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.02>.
8. Тимошенко Д.В. Категорія добросовісності у системі приватно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 121–126. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/28>.
9. Боднар Т. Добросовісність, розумність та справедливість як принципи виконання договір-ного зобов'язання. *Юридична Україна*. 2005. № 3. С. 39–44.
10. Кондратьєв Р.І., Стефанчук М.О. Дискусійні питання щодо системи загальних принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2 (22). С. 127–133.
11. Довгерт А.С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 83–89.
12. Кузнецова Н.С. Принципи сучасного зобов'язального права України. *Українське комерцій-не право*. 2003. № 4. С. 9–15.
13. Кузів Г. Обов'язок добросовісного здійснення прав у цивільному процесі. *Вісник Львів-ського університету. Серія Юридична*. 2012. Вип. 56. С. 255–259.
14. Яцуба В.В. Значення принципу добросовісності в системі принципів адміністративного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 315–318.
15. Тимошук В., Бойко І., Школик А., Школьнік Є. Закон «Про адміністративну процедуру»: загальні прозорі правила взаємодії між державою та громадянами й бізнесом: посібник. Київ, 2024. 76 с.
16. Тимошук В.П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії: монографія. Київ: «Конус-Ю», 2010. 296 с.
17. Бакалінська О.О. Категорія «добросовісність» у цивільному праві України. *Часопис Київ-ського університету права*. 2011. № 4. С. 200–203.
18. Лазарєв В.В. Поняття «юридична мова»: сучасні наукові інтерпретації. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 194–197. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.28>.
19. András Földi. Traces of the dualist interpretation of good faith in the ius commune until the end of the sixteenth century. *Fundamina (Pretoria)*. 2014. Vol. 20, n. 1. URL: https://scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1021-545X2014000100027#back (дата звернення: 09.09.2024).
20. Aleksejs Jelisejevs. From Bona Fides to Laba Ticība: Historical Interpretation of Good Faith Principle in Latvian Law to Protect Payment Service Consumers. Rights from De-Banking. *Acta Prosperitatis*. 2023. № 14(1). Pp. 96–111. DOI: 10.37804/1691-6077-2023-14-96-111.
21. Talya Uçaryılmaz. The Principle of Good Faith in Public International Law. *Universidad de Deusto*. 2020. Vol. 68/1. Págs. 43–59. URL: [http://dx.doi.org/10.18543/ed-68\(1\)-2020pp43-59](http://dx.doi.org/10.18543/ed-68(1)-2020pp43-59).
22. Valsan R. Fides, bona fides, and bonus vir: Relations of trust and confidence in Roman Antiquity. *Journal of Law, Religion and State*. 2017. Vol. 5. No. 1. Pp. 48–85. DOI: <https://doi.org/10.1163/22124810-00501003>.

23. Постанова Верховного Суду від 10.09.2018 р. у Справі № 920/739/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/77748947> (дата звернення: 09.09.2024).
24. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.12.2021 р. у Справі № 147/66/17 (провадження № 14-95цс20). URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=102892553&red=1000035541ca781e0f74d5777f9e8d2324a630&d=5> (дата звернення: 09.09.2024).
25. Постанова Верховного Суду від 10.04.2019 р. у Справі № 390/34/1. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81263995> (дата звернення: 09.09.2024).
26. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.11.2023 р. у Справі № 513/879/19. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=115546305&red=100003cef7405bd3347a74e091a2191384edea&d=5> (дата звернення: 09.09.2024).